

ИЛЈАС БАЈРАМОВ

Ш1163.11

15-20

МУАСИР

АЗЭРБАЈЧАН

ДИЛИНДЭН

ПРАКТИКУМ

БАКЫ

1987

АЗƏРБАЈЧАН ССР
АЛИ ВƏ ОРТА ИХТИСАС ТƏҺСИЛИ НАЗИРЛИЈИ

В. И. ЛЕНИН АДЫНА
ГЫРМЫЗЫ ƏМƏК БАЈРАҒЫ ОРДЕНЛИ
АЗƏРБАЈЧАН ДӨВЛƏТ ПЕДАГОЖИ ИНСТИТУТУ

ИЛЈАС БАЈРАМОВ

Ш.163,11-Ш.102

Б-20

МУАСИР АЗƏРБАЈЧАН ДИЛИНДƏН ПРАКТИКУМ

(Морфолокија)

Ибтидаи тəһсил педагогикасы вə методикасы
факултəсинин тələбэлəri үчүн дəрс вəсаити

— Азəрбајчан ССР Али вə Орта Ихтисас Тəһсили
Назирлији тərəфиндən тəсдиг едилмишдир.

Филиал
ЦНБ АН Азəрб. ССР
при Институте языко-
знания
ИНВ. № 4191

Ба кы — 1987

БИР НЕЧӨ СӨЗ

Ибтидаи тәһсил педагогикасы вә методикасы факултәсиндә Азәрбајчан дили тәлиминин гаршысында дуран әсас вәзифәләрдән бири вә ән башлычасы тәләбәләрин шифаһи вә јазылы нитг вәрдишләрини инкишаф етдирмәкдән ибарәтдир. Бу мәсәләнин елми вә педагожи чәһәтдән дүзкүн вә мүвәффәгијјәтли һәллиндә исә тәләбәләрин газандығлары нәзәри биликләри онларын нитг тәчрүбәси илә әлағәләндирмәјин бөјүк әһәмијјәти вардыр.

Н. К. Крупскаја дил тәлиминдә бу чәһәтә хүсуси әһәмијјәт верәрәк јазырды: «Јадда сахламағ лазымдыр ки, савадлылығ һеч дә грамматик гәјдалары билмәкдән асылы дејилдир. Елә адамлар вар ки, дүзкүн јазырлар вә грамматиканы билмирләр. Елә ушағлар да вардыр ки, онлар бүтүн грамматик гәјдалары билирләр вә олдуғча савадсыз јазырлар. Нитги өјрәнмәк просесиндә дүзкүн јазмағы өјрәнирләр. Әввәлчә чанлы, дүзкүн нитгә гулағ асмағ, чохла охумағ, өз-өзүнә данышмағ, јазылы нитги охумағ, мүстәгил јазмағы өјрәнмәк лазымдыр. Савадлылығ белә јараныр. «Дил үзәриндә мүшаһидә» апармағ вачибдир. Буна јарым тәдгигат типли дил чалышмалары дејилир»¹.

Азәрбајчан дили тәлиминин принципләриндән данышаркән проф. Б. Әһмәдов грамматикадан өјрәдилән һәр бир нәзәри гәјданын практик тәтбигинә хүсуси әһәмијјәт верир вә һағлы оларағ буну Азәрбајчан дили тәлиминин әсас принципләриндән бири һесаб едир. Бу һағда о јазыр: «Өјрәдилән һәр бир нәзәри гәјданын практик тәтбигинә хүсуси диггәт јетирмәк. Бунун әһәмијјәти ондан ибарәтдир ки, шакирдин көһнә дил установкасы илә (диалект установкасы илә) јени өјрәндији нәзәри мәлүматын јаратдығы установка арасында мүбаризә баш верәчәк, сонра јаранан установка әввәлкини сыхышдырыб арха плана кечирәчәкдир»².

¹ Н. К. Крупскаја, Сечилмиш педагожи әсәрләри, Бақы, 1966-чы ил, с. 285.

² Б. Әһмәдов, Азәрбајчан дили тәлиминин ганунлары, принципләри вә методлары, Бақы, «Маариф» нәшријјаты, 1974-чү ил, сәһ. 71.

Практик мәшгәлеләр тәләбәнин өйрәндији нәзәри билији жалныз тәчрүбәдә тәтбиг етмәсинә имкан јаратмагда кифа-јәтләнмир, о һәм дә тәләбәнин нитгигдәки бә'зи диалект хүсусијјәтләринин әдәби дил нормалары илә әвез олунмасына зәмин һазырлајыр.

Азәрбајчан дили үзрә апарылан практик мәшгәлеләрин башлыча мәгсәди тәләбәләрин газандығлары нәзәри билији даһа да дәринләшдирмәк, кенишләндирмәк вә мөһкәмләндирмәклә бәрәбәр онлара әдәби дил нормаларыны даһа дәриндән мәнимсәтмәк, өз јазылы вә шифаһи нитгләригдә бу нормалара дүзкүн әмәл етмәк бачарығы ашыламагдан ибарәтдир. Мәгсәдәујғун вә систематик чалышмалар үзәриндә иш апармадан грамматик биликләри шүүрлу мәнимсәтмәк, ону тәләбәнин нитг практикасына хидмәт едән вә бу практиканын јолуну ишығландыран бир васитәјә чевирмәк олмаз. Унутмағ олмаз ки, чалышмалар үзәриндә иш апармағ васитәси илә мөһкәмләндирилмәјән билик тез унутулур, узун мүддәт јадда галмыр.

Практик мәшгәлеләр васитәси илә биликләр нәинки жалныз мөһкәмләнир, бу просесдә тәләбәләрин әлдә етдији биликләр һәм дә өз мәзмуну вә һәчми е'тибарилә кенишләнир вә дәгигләшир. Бу просесдә һәмчинин тәләбәләрин фикри фәаллығы артыр, онлар дил һадисәләрини тәһлил едир, мүгајисәләр апарыр вә беләликлә дә газанылмыш билији үмумиләшдирирләр.

Тапшырығлар өз мәзмун вә характеринә көрә мүхтәлиф олур. Бу мүхтәлифлик исә Азәрбајчан дили тәдрисинин, хүсусән һәр бир дәрсин өз мәгсәди вә спесификасы илә бағлыдыр.

Бунлары нәзәрә аларағ, морфолокија үзрә апарылан чалышмалары ашағыдакы шәкилдә группашдырмағ олар:

1. Тәләбәләрин морфолокијадан әлдә етдији биликләри мөһкәмләндирмәк вә морфоложи мәфһумлары формалашдырмағ мәгсәди илә апарылан чалышмалар;

2. Тәтбиг характерли чалышмалар;

3. Мүгајисә характерли чалышмалар;

4. Јарадычы чалышмалар;

5. Морфолокија илә орфографијанын әлагәсини тә'мин едән чалышмалар, јахуд морфоложи-орфографик чалышмалар;

6. Морфолокија илә лексикаһын әлагәсини тә'мин едән чалышмалар, јахуд лексик-морфоложи чалышмалар;

7. Морфолокија илә синтаксисин әлагәсини тә'мин едән чалышмалар;

8. Нитг инкишафы илә әлагәдар апарылан чалышмалар;

9. Умумиләшдиричи вә тәкрар характерли чалышмалар.

Демәк лазымдыр ки, бу чалышма нөвләринин һамысы үчүн мүүјән үмуми чәһәтләр вардыр. Белә ки, бу чалышма нөвләринин һамысы сийифдә мүүәллимин рәһбәрлији алтында јеринә јетирилир, һамысында тәләбәләр мүстәгиллик-вә фәаллығ көстәрир, бүтүн нөвләрдән олан чалышмаларын ичрасы заманы тәләбә әлдә етдији билији тәтбиг едир вә с. Лакин бу үмуми чәһәтләрлә бирликдә һәр бир чалышманын конкрет спесифик мәгсәди олур ки, бу хүсусијјәтләр дә ону башгаларындан фәргләндирир.

Морфолокијанын тәдриси просесиндә бу вә ја дикәр мөвзунун өйрәдилмәсиндән, дәрсин конкрет мәгсәдиндән асылы оларағ мұвафиг чалышма нөвү сечмәк мүүәллимләрдән дәриш билик, чидди һазырлашма вә педагожи усталығ тәләб едир. Әкәр чалышма дәрсин конкрет мәгсәдинә хидмәт етмирсә вә о, методики чәһәтдән дүзкүн тәшкил едилмәјибдирсә, демәли, белә чалышманын апарылмасы илә көзләнилән нәтичәни әлдә етмәк олмаз.

СӨЗҮН ТӘРКИБИ ВӘ СӨЗ ЈАРАДЫЧЫЛЫҒЫ

1. Сөздүзэлдичи вә сөздәјишдиричи шәкилчиләр

Тапшырыг 1. Зәһмәт, гајғы, эмәк, сир, јол, вур, гыр, сағ, иш, баш, диш, көз, кол, даш, батаг, мешә сөзләринә -кеш, -даш, -ычы (ичи, учу, үчү), -ла (лә), -лыг (лик, луг, лүк) шәкилчиләрини артырмагла јени сөзләр дүзәлдиб јазы.

Тапшырыг 2. Ашағыдакы сөзләрә мүмкүн олан сөз-дүзәлдичи шәкилчиләр артырмагла јени сөзләр дүзәлдиб јазын.

Әк, тик, бич, сәп, гур, вур, бол, тоху, говур, чарә, баш, јаз, газ, тохум, гојун, һејван, үзүм, колхоз, трактор, экскаватор, су, дөрд, дуз, даш, гум, бағ, ағач, сүр, сағ, сат, ал, бил.

Тапшырыг 3. -чы (чи, чу, чү), -лы (ли, лу, лү), -сыз (сиз, суз, сүз), -дакы (дәки) шәкилчиләринин һәр бири илә 5 сөз дүзәлдиб јазын.

Нүмунә: ев—евдәки.

2. Бир, ики вә дөрд чүр јазылан шәкилчиләр

Тапшырыг 4. -и, -ви, -дар, -даш, -хана, -кеш, -кар, -шүнас, -ист, -изм шәкилчиләриндән истифадә етмәклә мүмкүн олан јени сөзләр дүзәлдиб јазын.

Нүмунә: Ленин—ленинизм.

Тапшырыг 5. -ла (лә), -ма (мә), -ан (ән), -аған (әјән), -ар (әр) шәкилчиләринин һәр бири илә 5 сөз дүзәлдиб јазын. Бу шәкилчиләрин артырылдығы сөзләрин аһәкинә нечә табе олдуғуну изаһ един.

Нүмунә: баш—башла, иш—ишлә.

Тапшырыг 6. -лыг (лик, луг, лүк), -лы (ли, лу, лү), -ыш (иш, уш, үш), -сыз (сиз, суз, сүз), -ычы (ичи, учу, үчү) шәкилчиләринин һәр бири илә 4 сөз дүзәлдиб дәфтә-

ринизә јазын. Бунларын артырылдығы сөзүн аһәкинә нечә табе олдуғуну изаһ един.

Нүмунә: тохум—тохумлуг.

Тапшырыг 7. -на, -би, -ба, -анти шәкилчиләриндән истифадә етмәклә јени сөзләр дүзәлдин. Онларын һәр бирини чүмлә ичәрисиндә ишләдиб јазын.

Нүмунә: тәмиз—натәмиз.

3. Сөзләрин гурулушча нөвләри

Тапшырыг 8. Мәтнә көчүрүн, садә сөзләрин алтындан бир, дүзәлтмә сөзләрин алтындан ики хәтт чәкин.

Гәбулдан сонра Фирузә кабинети низама салыб, лабораторијада ганын тәһлили үзәриндә чалышырды.

Гапынын зәнки чалынды, кедиб ачдым. Гаршымда учабојлу, узун, гызыл әскәр шинелли бир киши дурурду. Чох һәјәчанлы вә раһатсыз көрүнүрду. О, ичәри кирди. Диггәтлә бахдым. Чох чәтинликлә таныдым. Бир нечә ил бундан әввәл мән ону гыздырма хәстәлијиндән мүәличә етмишдим. Һәтта хәстәләри гәбул саатларындан кәнар гәбул етдијим үчүн һаггымда гәзетә мәктуб да јазмышды (Ч. Ч.).

Тапшырыг 9. Ејни сөзләрин тәкраны илә әмәлә кәлән мүрәккәб сөзләрә аид беш чүмлә јазын. Мүрәккәб сөзләрин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә:

—Јахшы әси вар,—дејә мүсаһибим азачыг галхды, папирос чыхартды вә дәриндән аһ чәкәрәк өз-өзүнә:

—О да тез-тез белә охујарды,—деди (Ч. Ч.).

Тапшырыг 10. Јахын мәналы сөзләрин бирләшмәси јолу илә әмәлә кәлән мүрәккәб сөзләрә аид беш чүмлә јазын. Мүрәккәб сөзләрин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә:

Бизим һәмишә тозлу-торпаглы, гышда исә боғаза гәдәр палчыг олан әјри күчәләримизин јериндә кениш вә јахшы дөшәнмиш бир күчә көрдүм (Ч. Ч.).

Тапшырыг 11. Антоним сөзләрин бирләшмәси јолу илә әмәлә кәлән мүрәккәб сөзләрә аид беш чүмлә јазын. Мүрәккәб сөзләрин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә:

Көкү судан ајрылмајан сөјүд ағачлары сых вә салхымлы будагларыны јолун сағ-солуна саллајыр, санки кәлиб-кедәни сәринләнмәјә чағырырды (М. Ч.).

Тапшырыг 12. Мүхтәлиф мәналы сөзләрин бирләш-

мәси јолу илә эмәлә кәлән мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Мүрәккәб сөzlәрин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә:

Евимизин далында көзәл, бешмәртәбәли бир ев јүксәлирди.

5. Мүрәккәб сөzlәрин јазылышы

Битишик јазылан мүрәккәб сөzlәр

Тапшырыг 13. Сајла исмин бирләшмәсіндән эмәлә кәлиб, битишик јазылан мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Онларын нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Халгымыз бешиллији дөрд илдә јеринә јетирмәји гәрәра алмышдыр.

Тапшырыг 14. Сајла сифәтин бирләшмәсіндән эмәлә кәлиб, битишик јазылан мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Нәмин мүрәккәб сөзүн нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Кәндимиздәки биналарын чоху икимәртәбәли даш евләрдән ибарәтдир (И. Ә.).

Тапшырыг 15. Исимлә габаг, ара, кәнар, јан типли сөzlәрин бирләшмәсіндән эмәлә кәлиб, битишик јазылан мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Нәмин сөzlәрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Бакынын дәнискәнары паркы ән көзәл истираһәт очагла-рыннан биридир.

Тапшырыг 16. Исим вә ја сајын баш сөзү илә бирләшмәсіндән эмәлә кәлиб, битишик јазылан мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Нәмин сөzlәрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

О, тез-тез фикрә кедир, кәлмәбашы анасындан никаран галдығыны билдирди.

Тапшырыг 17. -һа, -бә, -а, -ә шәкилчиләри илә бирләшдирилән сөzlәрин тәкрарындан эмәлә кәлән мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Нәмин сөzlәрик нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Дүшәркәдә Рамизин достлары күнбәкүн чохалырды.

Тапшырыг 18. Верилмиш мүрәккәб сөzlәрин һансы нитг һиссәләриндән эмәлә кәлдијини, онларын јарадылма-сында иштирак едән һиссәчикләри мүәјјәнләшдирин. Нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Итбурну, газајағы, гузугулағы, винтбуран, тахылдөјән, бешмәртәбәли, дөрдбучаглы, суити, истиот, дәвәгушу, дајы-оғлу, әмиоғлу, күнбәкүн, илбәил, тәкбәтәк, һүснхәтт, Мирзә-аға, Әлаға, Әләкбәр, Мәммәдхан, Әлибәј, басабас, вурһавур, кәлһакәл, тајбатај, јанбајан, күнбәкүн.

Тапшырыг 19. Верилмиш сөzlәрдән ујғун кәләннини бирләшдириб, мүрәккәб сөzlәр дүзәлдин вә чүмләдә ишләдин. Онларын нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Әми, дајы, хала, ғызы, оғлу, гузу, гулағы, ит, бурну, ајаг, габы, су, ити, кәклик, оту, үч, бучаг, беш, кушә, беш; иллик, Ај, күн, ел, хан.

Нүмунә:

Ајкүн габлары јујур, Елхан исә ајаггабысыны силирди.

Тапшырыг 20. Јер ады билдирән вә битишик јазылан мүрәккәб исимләрин иштиракы илә беш чүмлә јазын. Нәмин мүрәккәб исимләрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Әлибајрамлы рајонунун зәһмәткешләри бу или дә јүксәк әмәк һанлијјәтләри илә гаршылајачаглар.

Дефислә јазылан мүрәккәб сөzlәр

Тапшырыг 21. Јахын мәналы сөzlәрин бирләшмәси јолу илә эмәлә кәлиб, дефислә јазылан мүрәккәб сөzlәрик иштиракы илә беш чүмлә дүзәлдиб јазын. Бу чүмләләрдәки мүрәккәб сөzlәрик нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Һәјәт-бачаны гајдаја салан, бағ-бағата гуллуг едән, мал-гараја башы гарышан кәндлиләр чох заман һавакын нә вахт гаралдығыны билмирдиләр (М. И.).

Тапшырыг 22. Тәркибиндәки сөzlәрдән бири вә ја һәр икиси ајрылыгдә ишләнмәјән сөzlәрин бирләшмәсіндән эмәлә кәлән мүрәккәб сөzlәрин иштиракы илә беш чүмлә јазын. Нәмин мүрәккәб сөzlәрин нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә:

Бәд өвлады әзәл башдан танырам,
Чөр-чөп јығыр, јад очағын јандырыр (А. Ә.).

Тапшырыг 23. -ар,-маз, -әр, -мәз шәкилчисинин иш-

тиракы илэ ејни мәнәлы сөзләрдән әмәлә кәлән мүрәккәб сөзләрин иштиракы илэ беш чүмлә дүзәлдиб јазын. Һәмјн мүрәккәб сөзләрин нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

Гыз мәни көрәр-көрмәз јүјүрдү вә зәиф әлләри илэ бөј-нуму гучаглајыб, ушаг кими јанагларымы өпмәјә башлады (Ч. Ч.).

Тапшырыг 24. Тәркибиндә гејри сөзү олан мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Һәмјн мүрәккәб сөзләрин нечә јарандығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

Ј. Гагаринин космосун фәтһи саһәсиндә көстәрдији гејри-ади гәһрәмәнлыг дилләр әзбәри олдү.

Тапшырыг 25. Антоним сөзләрдән әмәлә кәлән мүрәккәб сөзләрин иштиракы илэ баш чүмлә дүзәлдиб јазын. Һәмјн чүмләләрдәки мүрәккәб сөзләрин нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

Кечәнин гаранлығы һәр тәрәфи бүрүјүр, кедиш-кәлиш азалырды.

Тапшырыг 26. Ејни сөзүн тәкраны илэ әмәлә кәлән мүрәккәб сөзләрин иштиракы илэ беш чүмлә дүзәлдиб јазын. Һәмјн мүрәккәб сөзләрин нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

—Нә үчүн дә олмаз, оғул—дејә Әмираслан баба әлини тырышмыш алнына апарыб, кәсик-кәсик данышды.

Тапшырыг 27. Мүхтәлиф јолларла әмәлә кәлиб, дефислә јазылан мүрәккәб сөzlәрә аид он сөз јазын.

Тапшырыг 28. Верилмиш сөзләрдән истифадә етмәклә дефислә јазылан мүрәккәб сөzlәр дүзәлдиб јазын.

Сәтир, гатар, гапы, сәһәр, ахшам, тез, кол, гоһум, кәс, гардаш, күндүз, ел, таныш, кечә, оба, билиш, кедиш, кеч, кәлиш, тозлу, бөјлу, торпаглы, бухунду.

Ајры јазылан мүрәккәб сөzlәр.

Тапшырыг 29. Мәчази мәнәда ишләдилән бир фе'л-лә башга бир нитг һиссәсинин бирләшмәсиндән әмәлә кәлән мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә јазын. Һәмјн мүрәккәб сөзләрин нә үчүн ајры јазылдығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

Фирузә чәсарәтлә машыны идарә едир вә көһнә Чәмбә-

рәкәндин харабалары үзәриндә јүксәлмиш чохмәртәбәли көзәл евләри бир-бир керидә бурахырды (Ч. Ч.).

Тапшырыг 30. Мүстәгил ишләнмәјән вә мүрәккәб сөз әмәлә кәтирән етмәк, еләмәк, олмаг сөзләри илэ дүзәлән мүрәккәб сөзләрин иштиракы илэ беш чүмлә тапыб јазын. Һәмјн чүмләләрдәки мүрәккәб сөзләрин нечә јарандығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

—Фирузә, бу кәләкбаз мәни алдатмаг истәјир,—дејә гыз шән вә курултулу гәһгәһәләрлә Фирузәјә мүрачиәт етди (Ч. Ч.).

Тапшырыг 31. Билмәк сөзүнүн башга фе'лләрә јанаш-масы илэ дүзәлән мүрәккәб сөzlәрә аид беш чүмлә тапыб јазын. Һәмјн фе'лләрин нечә јарандығыны изаһ едјн.

Нүмунә:

Мән дүшүнүрдүм ки, һәјатымызын мәнәсы вәтәни-мизин сәадәти үчүн чалышмагдыр, амма о заман мән даны-ша билмәмишдим (М. И.).

6. Мүрәккәб адларын ихтисары вә охунушу

Тапшырыг 32. а) Верилмиш мүрәккәб адлары ихти-сар шәклиндә јазын.

Азәрбајчан Совет Сосиалист Республикасы, Совет Сосиалист Республикалары Иттифагы, Бирләшмиш Милләтләр Тәшкилаты, Гаршылыглы Игтисади Јардым Шурасы, Үмумиттифаг Ленин Коммунист Кәнчләр Иттифагы, В. И. Ленин адына Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли Азәрбајчан Дөвләт Педагожи Институту, С. М. Киров адына Гырмызы Әмәк Бајрағы орденли Азәрбајчан Дөвләт Университети, Автомат Телефонлар Стансијасы, Н. Нәриманов адына Азәрбајчан Тибб Институту, Нәсими Рајон Зәһмәткеш Депутатлары Совети Ичраијә Комитәси, Азәрбајчан Һәмкарлар Иттифеглары Шурасы, Азәрбајчан Коммунист Партијасынын Мәркәзи Комитәси, Нахчыван Мухтар Совет Сосиалист Республикасы, Дағлыг Гарабаг Мухтар Вилајәти.

б) Верилмиш ихтисарлары бүтөв сөzlәрлә јазын.

Азәрнәшр, Азәриттифаг, Азәркитаб, Баксовет, Сов. ИКП, ҮЙЛККИ, ГИЈШ, РИК, Партком, рајком, ССРИ, УССР, БССР, Азәрбајчан КП МК, Азәрбајчан ДИН, Азәрбајчан ССР, НС, АПИ, АПДИ, АзПИ, АТИ, АДУ, АзТА, БМТ.

И С И М

1. Дүзөлтмө исимлөр вэ онларын нөвлөри

Тапшырыг 33. -лыг (-лик, -луг, -лүк), -кил, -дар, -даш шәкилчиләри илэ шәхс билдирән он исим дүзөлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин исмин алтындан хәтт чәкин.

Тапшырыг 34. -лыг (-лик, -луг, -лүк), -ынты (-инти, -унту, -үнтү), -ма, (-мә) шәкилчиләринин һәр бири илэ эшја вэ јер ады билдирән ики исим дүзөлдиб, чүмлөдә ишләдин. Дүзөлтдијиниз исмин алтындан хәтт чәкин.

Тапшырыг 35. Кичилтмә вэ ја эзизләмә мә'насы билдирән беш исим дүзөлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Дүзөлтдијиниз исмин алтындан хәтт чәкин.

2. Шәхс билдирән дүзөлтмә исимлөр

Тапшырыг 36. Шәхс билдирән беш дүзөлтмә исим тапыб, чүмлә ичәрисиндә ишләдин. Шәхс билдирән дүзөлтмә исмин алтындан хәтт чәкин.

Тапшырыг 37. -лы (-ли, -лу, -лү) шәкилчиси васитәси илэ әмәлә кәлән беш хүсуси дүзөлтмә исим тапыб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчиләр васитәси илэ әмәлә кәлән хүсуси дүзөлтмә исимләрин нә билдирдијини изаһ един.

Тапшырыг 38. -лы (-ли, -лу, -лү) шәкилчиси васитәси илэ беш үмуми дүзөлтмә исим тапыб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчиләр васитәси илэ әмәлә кәлән үмуми дүзөлтмә исимләрин нә билдирдијини изаһ един.

3. Чансыз эшја вэ јер билдирән дүзөлтмә исимлөр

Тапшырыг 39. -лыг (-лик, -луг, -лүк) шәкилчиси васитәси илэ беш исим дүзөлдиб, чүмлә ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчинин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә: Үч бөјүк биткин һиссәдән ибарәт олан нәср әсәрләри үчлүк адланар.

Тапшырыг 40. -лыг (-лик, -луг, -лүк) шәкилчиси васитәси илэ јер ады билдирән беш исим дүзөлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчинин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә: Үзүмлүкдә бечәрмә ишләри вахтындан әввәл баша чатдырылды.

Тапшырыг 41. -ынты (-инти, -унту, -үнтү) шәкилчиси васитәси илэ мүхтәлиф һал вэ ја һәрәкәт нәтичәсиндә јара-

ныб, чансыз эшја билдирән беш дүзөлтмә исим тапыб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчиләрин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә: Кәнч мүһәндис ишә башладығы илк күндән тикинти үчүн лазым олан шејләри диггәтлә нәзәрдән кечирди.

Тапшырыг 42. -ма (-мә) шәкилчиси васитәси илэ чансыз эшја билдирән беш исим дүзөлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин исимләрдә вурғуну көстәрин.

Нүмунә: Дөшәмә үстүндәки халы отаға хүсуси јарашыг вэ көзәллик вермишди.

Тапшырыг 43. -аг (-г, -к) шәкилчиси илэ беш исим дүзөлдиб чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчиләр васитәси илэ әмәлә кәлән дүзөлтмә исимләрин нә билдирдијини изаһ един.

Нүмунә: Пәри хала тој тәдарүкү көрүр, јорған-дөшәк үчүн јун дидирди.

Тапшырыг 44. -лаг шәкилчиси васитәси илэ дүзөлән беш дүзөлтмә исим тапыб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчи васитәси илэ әмәлә кәлән дүзөлтмә исмин мә'нача нә билдирдијини изаһ един.

Нүмунә: Баһар күнәши һәр тәрәфи исидир, чобанлар сүрүләри **јајлага** апармаг үчүн һазырлыг ишләри көрүрдүләр.

Тапшырыг 45. -стан (-ыстан, -истан, -устан, -үстан) шәкилчиси илэ беш исим дүзөлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчи илэ дүзөлән исмин мә'нача нә билдирдијини изаһ един.

Нүмунә: Өзбәкистан бу ил дә өлкәјә бол памбыг вермәк һаггында социализм өһдәчилији гәбул етмишдир.

Тапшырыг 46. Бөл(мәк), вур(маг), газ (маг), дөшә (мәк), гыш, јај, мешә, чәмән, мәктәб сөзләриндән исимләр дүзөлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин исимләрин мә'нача нә билдирдијини изаһ един.

Нүмунә: Гујуда газма ишләри гуртармаг үзрә иди.

4. Мүчәррәд мә'на билдирән дүзөлтмә исимлөр

Тапшырыг 47. -лыг (-лик, -луг, -лүк) шәкилчиси васитәси илэ мүчәррәд мә'на билдирән беш исим дүзөлдиб чүмлә ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчинин алтындан хәтт чәкин.

Нүмунә: Инди исә сәнә дејирәм, гардашым Фәрда, сизә дејирәм, гардашларым (о, азча бојланыб фәданләри көздән кечирди), бәли, Сизә дејирәм: бизим һамымызын

сәадәти, бах, бу алчаг дахмаларын **азадлыгында**, бу доҗма жүрдүн, бу ана торпагын истиглалижәтиндәдир (М. И.).

Тапшырыг 48. Дужу, севки, вургу, гургу, сечки, битки, пусгу сөзләрини чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Онлардан **хансынын** конкрет, **хансынын** мүчәррәд мә'на билдирдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 49. -гы (-гу, -ки, -кү) шәкилчиләриндән истифадә етмәклә мүмкүн олан гәдәр мүчәррәд мә'налы исимләр дүзәлдиб **язын**.

Нүмунә: дужу.

Тапшырыг 50. -гы (-гу, -ки, -кү) шәкилчиләри васитәси илә мүмкүн гәдәр конкрет мә'налы исимләр дүзәлдиб **язын**.

Нүмунә: сәрки.

Тапшырыг 51. -гы (-гу, -ки, -кү) шәкилчиләриндән истифадә етмәклә мүмкүн олан гәдәр мүчәррәд мә'налы исимләр дүзәлдиб **язын**.

Нүмунә: пусгу.

Тапшырыг 52. -гы (-гу, -ки, -кү) шәкилчиләриндән истифадә етмәклә мүмкүн олан гәдәр конкрет мә'налы исимләр дүзәлдиб **язын**.

Нүмунә: битки.

Тапшырыг 53. Исим дүзәлтмәк үчүн нә вахт -гы (-гу, -ки, -кү), нә вахт -гы (-гу, -ки, -кү) шәкилчиләриндән истифадә едилир? Фикринизи **изаһ** етмәк үчүн бунжарын һәр биринә аид беш дүзәлтмә исим тапыб **язын**.

Тапшырыг 54. -ыш (-иш, -уш, -үш) шәкилчиләри васитәси илә беш исим дүзәлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчиләр васитәси илә **хансы** нитг һиссәсиндән исим дүзәлдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 55. -ты (-ти, -ту, -тү) шәкилчиләри васитәси илә беш исим дүзәлдиб, чүмлә ичәрисиндә ишләдин. Һәмин шәкилчиләр васитәси илә **хансы** нитг һиссәсиндән исим дүзәлдијини **изаһ** един.

5. Кичилтмә вә эзизләмә билдирән дүзәлтмә исимләр

Тапшырыг 56. -чыг (-чик, -чуг, -чүк) шәкилчиси васитәси илә кичилтмә мә'насы билдирән беш исим дүзәлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин.

Тапшырыг 57. -чы (чә) шәкилчиси васитәси илә кичилтмә мә'насы билдирән беш исим дүзәлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин.

Тапшырыг 58. -чығаз (-чијәз, -чуғаз, -чүјәз) шәкилчиси васитәси илә беш исим дүзәлдиб, чүмлөләр ичәрисиндә ишләдин. Дүзәлтдијиниз исимләрин нә мә'нада ишләндијини **изаһ** един.

Тапшырыг 59. -чыг (-чик, -чуг, -чүк) шәкилчиләри васитәси илә мүмкүн олан гәдәр исимләр дүзәлдиб **язын**. Онлардан **хансынын** эзизләмә, **јахуд** кичилтмә мә'насыны билдирдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 60. -ча (-чә) шәкилчиси васитәси илә мүмкүн олан гәдәр исимләр дүзәлдиб **язын**. Онларын мә'нача нә билдирдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 61. -чығаз (-чијәз, -чуғаз, -чүјәз) шәкилчиси васитәси илә мүмкүн олан гәдәр исимләр дүзәлдиб **язын**. Онлардан **хансынын** эзизләмә, **јахуд** кичилтмә мә'насыны билдирдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 62. Ев, мејдан, бағ, дөшәк, јорган, гуш, гыз, одун, көз, тәпә, китаб, дәфтәр, сәһәр, кома сөзләринә -ча (-чә); -чығаз (-чијәз, -чуғаз, -чүјәз); -чыг (-чик, -чуг, -чүк) шәкилчиләриндән ујғун кәләнини артырмагла исимләр дүзәлдиб **язын**. Онларын мә'нача нә билдирдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 63. Охудуғунуз бәди ичәриләрдән ичәрисиндә кичилтмә вә эзизләмә билдирән дүзәлтмә исим олан чүмлә сечиб **язын**. Кичилтмә вә эзизләмә билдирән дүзәлтмә исимләрин алтындан хәтә чәкин.

Нүмунә: һејванчығаз саһилә чыхмаға нә гәдәр чан атыр, чабалајырдыса да, ајағы бүдрәјиб сүрүшүр, арыг вә исланмыш бәдәни тир-тир титрәјирди (И. С.).

6. Исим дүзәлдән шәкилчиләрин **язылышы**

Тапшырыг 64. -стан (-ыстан, -истан, -устан, -үстан) шәкилчиси илә он исим дүзәлдиб **язын**. Һәмин шәкилчинин **язылышы** һаггындакы гәјданы **изаһ** един.

Тапшырыг 65. **Ермәни, күрчү, татар, гырғыз, тачик, өзбәк, түркмән, монгол** сөзләринә -стан (-ыстан, -истан, -устан, -үстан) шәкилчиләриндән ујғун кәләнини артырмагла исимләр дүзәлдиб **язын**. Дүзәлтдијиниз сөзләрдә Һәмин шәкилчиләрин **язылыш** фәрғини мөјјәнләшдирин. Бу фәрғин **хансы** гәјданын тәләбиндән ирәли кәлдијини **изаһ** един.

Тапшырыг 66. -ов (-ова), -јев (-јева) шәкилчиләриндән истифадә етмәклә он исим дүзәлдиб **язын**. Һәмин шәкилчиләрин **язылышы** һаггындакы гәјданы **изаһ** един.

Тапшырыг 67. Мәммәд, Һәсән, Кәрим, Билал, Бајрам, Ајдын, Зөһраб, Абдулла, Әли, Гулу, Вәли сөзләринә -ов (-ова), -јев (-јева) шәкилчиләриндән ујғун кәләнини артырмагла исимләр дүзәлдиб јазын. Дүзәлтдијиниз сөзләрдә һәмин шәкилчиләрин јазылыш фәрғини изаһ един. Бу фәрғин һансы гајданын тәләбиндән ирәли кәлдијини сөјләјин.

Тапшырыг 68. -ғы (-ки, -ғу, -кү) шәкилчиләриндән истифадә етмәклә мүмкүн олан гәдәр исимләр дүзәлдиб јазын. Һәмин шәкилчиләрин јазылышы һагғындакы гајдағы изаһ един.

Тапшырыг 69. Вур, вер, бел, дур, гур, сор, дүј, сев сөзләриндән -ғы (-ки, -ғу, -кү) шәкилчиләриндән ујғун кәләнини артырмагла исимләр дүзәлдиб јазын. Дүзәлтдијиниз исимләрдә һәмин шәкилчиләрин јазылыш фәрғини көстәрин. Бу фәрғин һансы гајданын тәләбләриндән ирәли кәлдијини изаһ един.

Тапшырыг 70. -ғы (-ки, -ғу, -кү) шәкилчиләриндән истифадә етмәклә мүмкүн олан гәдәр исимләр дүзәлдиб јазын. Һәмин шәкилчиләрин јазылышы һагғындакы гајданы изаһ един.

Тапшырыг 71. Сеч, ич, бит, сәһ, пус, ал, сат сөзләринә -ғы (-ки, -ғу, -кү) шәкилчиләриндән ујғун кәләнини артырмагла исимләр дүзәлдиб јазын. Дүзәлтдијиниз исимләрдә һәмин шәкилчиләрин јазылыш фәрғини көстәрин. Бу фәрғин һансы гајданын тәләбиндән ирәли кәлдијини изаһ един.

7. Мүрәккәб вә хусуси исимләрин јазылышы

Тапшырыг 72. Ики исмин бирләшмәсиндән әмәлә кәлиб, битишик јазылан беш мүрәккәб исим тапыб, чүмләдә ишләдин. Һәмин мүрәккәб исимләрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә: Күлјаз рајон мәркәзиндән ахшам саат догғузда гајытды (Г. М.).

Тапшырыг 73. Ләгәб, рүтбә билдирән сөзлә хусуси исмин бирләшмәсиндән әмәлә кәлиб, ајры јазылан беш мүрәккәб хусуси исим тапыб, чүмләләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин мүрәккәб исимләрин нә үчүн ајры јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә: Чаваһир ханымын Шаһиндән вә Лејладан ниқаран олмағына бахмадан профессор Елшад һәр күн өв-

ладларыны бәсди дејинчә, Көј-көл дијарынын кәзмәли јерләрини кәздирир, һәр јерин өз һағылыны, әфсанәсини онлара данышыр (С. Р.).

Тапшырыг 74. Ләгәб вә рүтбә билдирмәјән сөзлә хусуси исмин бирләшмәсиндән әмәлә кәлиб, битишик јазылан беш мүрәккәб исим тапыб, чүмлә ичәрисиндә ишләдин, һәмин мүрәккәб исимләрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә: Һејдәр атыны миниб, нәчәннијин јанына кетди, јаландан чоһ сөзләр данышыб, **Шаһһүсејни** Нәбинин лап биринчи досту кими гәләмә верди («Ғаҗағ Нәби»).

Тапшырыг 75. Сифәтлә исмин бирләшмәсиндән әмәлә кәлиб, битишик јазылан беш мүрәккәб исим тапыб чүмләләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин мүрәккәб сөзләрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә: Ахырда Дәмирчиоғлу атасындан кизли бир чанлы котан зәкчирини дә көтүрүб, тогга әвзинә белинә бағлады. Чәнлибелә јола дүшдү («Короғлу»).

Тапшырыг 76. Шәкилчи гәбул етмиш мүхтәлиф мәналы сөзләрин бирләшмәсиндән әмәлә кәлиб, битишик јазылан беш мүрәккәб исим тапыб, чүмлә ичәрисиндә ишләдин. Һәмин мүрәккәб сөзләрин нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Нүмунә: Күлшәни **мангабашчысы** тәјин етдиләр вә она сәккиз нәфәр гыз вердиләр. (Ә. В.).

Тапшырыг 77. Дәвәгушу, гузугулағы, гушәппәји, чобанјастығы, дәвәдабаны сөзләрини чүмләләр ичәрисиндә ишләдин. Онларын нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Тапшырыг 78. Тахылдәјән, әлүзјујән, тахылбичән, памбыгјыған, ағачдәлән сөзләрини чүмләләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин мүрәккәб исимләрин һансы нитг һиссәләриндән әмәлә кәлдијини вә нә үчүн битишик јазылдығыны изаһ един.

Тапшырыг 79. Күнч-бучағ, дава-дәрман, сәс-күј, гоһум-гардаш, ел-оба, таныш-билиш сөзләрини чүмләләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин мүрәккәб сөзләрин һансы јолла әмәлә кәлдијини вә нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ един.

Тапшырыг 80. Кедиш-кәлиш, вар-јох, бәрк-бош, јахшы-јаман, киринти-чыхынты сөзләрини чүмләләр ичәрисиндә ишләдин. Һәмин мүрәккәб исимләрин һансы јолла әмәлә кәлдијини вә нә үчүн дефислә јазылдығыны изаһ един.